

DOSSIER

tekst Jan Loos

Leo Linnartz (Ark Natuurontwikkeling)

foto's Marco Bastiaens (Macciepics)

Leo Linnartz (Ark Natuurontwikkeling)

Lars Soerink (Vilda)

Hugo Willocx

Dieder Plu

OPT

De 'big five' van bij ons (deel 2)

Portret van de Europese wolf

Waar je ook bent op Aarde, overal staat aan de top van de voedselketen een indrukwekkend roofdier. Leeuwen in Afrika, tijgers in Azië en witte haaien en orca's in de oceanen. In Europa en Noord-Amerika is deze rol weggelegd voor wolven en beren. Ooit waren wolven een gewone verschijning op heel het Noordelijk Halfrond, maar gaandeweg palmde de groeiende bevolking hun leefgebied in. Steeds meer werd de wolf gezien als een voedselconcurrent en een bedreiging en daarom genadeloos vervolgd. Desondanks wist de Europese wolf in het wild te overleven.

UITERLIJK

De wolf heeft een grijze vacht, met een rosig bruine kleur op rug, kop en oren. De verschillen tussen individuele wolven en ondersoorten zijn echter groot en ze komen in allerlei kleurvariëteiten voor, van geheel wit via roodbruin tot geheel zwart. Een Europese wilde wolf heeft een witte plek rondom de mond en neus, lichte wangvlekken, lichte vlekken aan beide zijden van de hals, witte strepen in het binnenoer en een donker zadelvormig patroon op de rug.

Wolven hebben een kop-romplengte van 80 tot 160 cm met daarbij nog een staart van 30 tot 50 cm. De schouderhoogte is 65 tot 80 cm. Vrouwtjes zijn zo'n tien procent kleiner dan mannetjes. Mannetjes wegen 20 tot 80 kg, vrouwtjes worden gemiddeld 18 tot 50 kg zwaar. Over het algemeen geldt: hoe noordelijker, hoe zwaarder. Zo wegen mannelijke Zweedse wolven geregeld 70 kg, terwijl de gemiddelde Spaanse reu maar 35 kg haalt.

Een wolf heeft een krachtige hals, sterke

borstkast en slanke buik, en staat hoog op zijn krachtige poten. Die brede poten zijn onder meer zéér geschikt om over sneeuw te rennen, jagend achter grote hoefdieren.

Het gehoor, de reukzin en het gezichtsvermogen zijn goed ontwikkeld. Een wolf kan tegen de wind in andere dieren ontdekken die zich op een afstand van 300 meter bevinden. Met zijn gele ogen kan hij ook uitstekend zien in het donker. De wolf heeft een gezichtshoek van 250° (tegenover 180° bij mensen) en hij kan tonen horen tot 40 kHz, te hoog voor mensenoren.

Wolven zijn dag- en schemerdieren, maar door felle bejaging zijn ze er in veel gebieden een nachtelijke levenswijze op na gaan houden. De wolf is een goede loper en een prima zwemmer. Hij kan zich snel verplaatsen, met een topsnelheid van 45 tot 50 km/u.

In de wilde natuur wordt een wolf tot tien jaar oud. In gevangenschap kan dat oplopen tot 16 à 20 jaar.

Het is verdraaid moeilijk om een wolf te onderscheiden van een wolfhybride. Soms kan alleen een DNA-analyse 100% uitsluitel geven over de ware identiteit.

//////
In Vlaanderen en Nederland zouden wolven vlot kunnen overleven op een menu van reeën en klein wild.
//////

TOPPREDATOR

Net als grote grazers – zie vorig nummer van LANDSCHAP – horen grote predatoren helemaal thuis in de natuur, ook bij ons. In de loop van duizenden jaren evolutie hebben planten, planteneters en hun predatoren zich samen ontwikkeld en aan elkaar aangepast. Grote predatoren en hun prooidieren, de grote planteneters, spelen beide een sleutelrol in de natuur.

Grazers eten grassen, kruiden, bomen en struiken en remmen zo de natuurlijke successie. Grote predatoren, zoals wolven, houden hun prooidieren gezond, doordat ze liever jacht maken op zieke en verzwakte exemplaren. Grazers vermijden predatoren zoveel mogelijk, waardoor bijvoorbeeld in de omgeving van een wolvennest minder gegraasd wordt en bosontwikkeling hier meer kans krijgt. De overblijfselen van de buit van predators vormen een welkome voedselbron voor aaseters als raven, roeken, everzwijnen, dassen, marters en muizen. En uiteraard ook voor de gieren die zich steeds vaker in de Lage Landen laten zien.

ROEDELIER

Wolven zijn sociale dieren die in familie-groepen of 'roedels' leven die strikt georga-

niseerd zijn en geleid worden door een alfa-mannetje en -vrouwje. Gewoonlijk hebben zij het alleenrecht op de voortplanting. De overige dieren in de roedel zijn doorgaans de welpen van dit jaar en de inmiddels volgroeide jongen van het vorige jaar. Normaal blijven de nakomelingen van het alfapaar hooguit twee jaar in de roedel, maar uitzonderlijk blijven ze ook wel wat langer. Een vrouwelijke wolf krijgt, afhankelijk van de voedselsituatie, 2 tot 7 welpen per jaar, maar niet alle jongen overleven. Bij een gemiddelde van 4 overlevende jongen per jaar zal een roedel uit een tiental dieren bestaan.

De paartijd van wolven verschilt naargelang het gebied. In Scandinavië duurt die van februari tot april. Het nest van een wolf bevindt zich in een grot of een hol, verscholen onder boomwortels of tussen rot-sen. Soms graaft hij zijn eigen hol, of vergroot hij een vossenhol of dassenburcht. Tussen maart en mei, na een draagtijd van 63 dagen, worden de welpjes geboren. Beide ouders zorgen voor de jongen. Ze krijgen daarbij hulp van de andere roedelleden. De reu brengt voedsel aan voor het zogende teefje. Na acht weken zijn de jongen gespeend; ze blijven vervolgens minstens een jaar bij de roedel.

Het voedselaanbod is van invloed op de roedelgrootte. Is er weinig voedsel, dan verlaten de jongen eerder de geboorteroedel, maar andersom gebeurt ook. In gebieden met weinig voedsel, zoals Italië en Spanje, leven de dieren in kleine familiegroepjes, bestaande uit alleen maar het alfapaar en hun welpjes. De jongen van het vorige jaar worden er vroegtijdig uit geschopt, en de beperkte roedel leeft hoofdzakelijk van kleine prooien.

Waar veel voedsel is, bijvoorbeeld in Alaska, leven wolven in grote roedels die kunnen bestaan uit wel twintig tot dertig dieren omdat de jongvolwassen wolven langer in hun geboorteroedel blijven. Daar wordt dan in grotere groepen gejaagd op grote hoefdieren zoals elanden. Hoe groter de roedel is, hoe groter de prooien die de wolf durft te bejagen. Grote roedels lijken vooral gevormd te worden in gebieden met lange koude winters met veel sneeuw. In zo'n periode zijn de grote prooien nog goed te bespeuren, terwijl alle kleine prooien in winterslaap zijn of diep verborgen onder de sneeuw leven. Om een volwassen edelhert te vloeren, kan je best met een troepje wolven aan de start verschijnen, en voor een eland breng je bij voorkeur de hele familie mee.

Toch lijkt het erop dat het succes bij de jacht lang niet evenredig is met het aantal dieren in de roedel. Bij meer dan vier individuen lijkt de meerwaarde van elke bijkomende wolf beperkt. Dit komt omdat tijdens de jacht het werk vooral wordt gedaan door de weinige volwassen dieren in de roedel die veel ervaring hebben. De jongere wolven werken wel mee, maar zijn vaak minder efficiënt en leveren daardoor maar een bescheiden bijdrage aan het eindresultaat.

VERBALE EN NON-VERBALE COMMUNICATIE

De wolf kent een grote verscheidenheid aan expressiemogelijkheden. Het bekende huilen is vooral bedoeld om te communiceren over langere afstanden. Afhankelijk van de omstandigheden kunnen wolven dit gehuil op afstanden van zes tot tien kilometer horen. Het afbakenen van het territorium – urineren met opgetilde achterpoot of keutels achterlaten op opvallende plekken – is voorbehouden aan de dominante dieren.

Binnen de roedel wordt vooral gecommuniceerd via lichaamstaal. Onderdanige wolven begroeten andere door onderwerping, met afgewende ogen, staart tussen de achterpoten, lage houding, oren naar achteren en een zacht gejam. Als wolven boos of bang zijn, laten ze dat meestal zien met ontblote tanden en gegrom.

TERRITORIUM

Het leefgebied van een roedel is in Europa ruwweg 200 vierkante kilometer groot. De exacte omvang van het territorium hangt onder meer af van het voedselaanbod; bij een groot aanbod van prooidieren kan het ook kleiner zijn dan 200 km². In poolgebieden, waar het voedselaanbod veel kleiner is, kan de territoriumgrootte dan weer oplopen tot 2 000 km². In de zomer zijn de territoria vaak tijdelijk wat kleiner; ze kunnen dan slechts enkele tientallen vierkante kilometer omvatten. De grootte van een territorium hangt niet alleen af van het voedselaanbod, maar ook van de minimaal benodigde sociale ruimte. Waar die ondergrens ligt, is niet bekend. Binnen het hedendaagse cultuurlandschap in Europa worden territoria vooral bepaald door voedselaanbod met een ondergrens van ongeveer 120 km².

Een roedel verdedigt zijn territorium tegen andere wolven. Een wolventerritorium ligt zoals bij de meeste roofdieren niet vast, maar verschuift onder invloed van de dominantie van de roedel ten opzichte van andere roedels, de vestiging van nieuwe roedels of het verdwijnen van oude.

ZWERVERS

Doorgaans verlaten jongvolwassen wolven het geboorteroedel in hun tweede levensjaar. Ze gaan dan zwerven, op zoek naar een geschikt nieuw leefgebied en een niet-verwante partner waarmee ze een nieuwe roedel kunnen starten. In Europa sluiten jonge wolven zich niet aan bij een al bestaande roedel, iets wat uit Amerika wel bekend is. Waar relatief weinig wolven voorkomen, leven de jonge dieren vaak eerst een tijdje alleen in hun nieuwe leefgebied voordat ze een geschikte, niet-verwante partner vinden.

Wolven leggen met gemak 40 tot 50 km af in één nacht. De dichtstbijzijnde Duitse en Franse territoria liggen op amper één week lopen...

Vale gier

Traditioneel is de nazomer de beste tijd om nieuwe roedels te ontdekken. De jongen leven wat minder verborgen, maken de eerste uitstapjes en hebben veel voedsel nodig. Ook wordt op rendez-vousplaatsen gehuild om de hele groep weer te verzamelen. Dat alles maakt de kans op ontdekking groter.

Eenzame wolven op zoek naar een partner of nieuw territorium kunnen grote afstanden afleggen. Op één nacht overbruggen ze tot 50 kilometer. Overdag wordt meestal niet rondgetrokken om contact met mensen te mijden. In Duitsland zijn nieuwe vestigingen tot een afstand van 200 à 300 kilometer van de bekende roedels niet ongewoon. Onlangs heeft een jonge Duitse wolf zich zelfs over een afstand van 1 500 kilometer verplaatst om uiteindelijk zijn nieuwe leefgebied in Wit-Rusland te vinden. Dergelijke trektochten waren ook al bekend van de kolonisatie van Midden-Zweden vanuit de Russisch-Finse populatie. Ook hier trokken minimaal vier individuele dieren over een afstand van meer dan 1 000 kilometer.

Er zijn niet veel barrières die wolven tegenhouden. Wolven zijn goede zwemmers en uitstekende lopers. Ze kunnen goed overleven zo lang er maar genoeg voedsel en dekking is. Uit de nieuwe vestigingen overal in Europa blijkt dat wolven moeiteloos grote rivieren, drukke snelwegen en dicht bevolkte gebieden kunnen passeren. Ze hebben schrik van mensen, maar niet van menselijke infrastructuurwerken zoals wegen, bruggen en bebouwing.

JAGER OP GROOT WILD

Eén wolf heeft 3 tot 4 kilogram vlees, merg en ingewanden per dag nodig, maar hij kan ook 10 kilogram voedsel in één keer eten en daar dagenlang van leven. Indien nodig kan hij zelfs twee weken zonder voedsel. Een wolf jaagt op allerlei prooidieren: van grote prooien als wisenten, elanden, edelherten, reeën en everzwijnen over bevers, haasachtigen en vogels tot kleine knaagdieren als ratten en muizen.

Een roedel wolven gaat in zijn leefgebied altijd voor maximale buit tegen minimaal risico en minimale inspanning. Oude, zieke en zwakke dieren vallen daarom

eerder ten prooi aan wolven dan gezonde volwassen dieren. Daarnaast eten wolven veel jonge, onervaren dieren, waarmee ze een rem zetten op de populatiegroei van hun prooidieren.

In roedelverband wordt bij voorkeur gejaagd op grotere hoefdieren zoals elanden, edelherten, reeën of wilde zwijnen, afhankelijk van het aanbod. In de dichtstbijzijnde populatie in Oost-Duitsland jagen wolven in hun eentje. Ze eten daar vooral reeën en in mindere mate jonge edelherten en jonge zwijnen. Wolven in Oost-Polen jagen hoofdzakelijk in kleine groepjes op edelherten. In Scandinavië bestaat de prooi in de winter voornamelijk uit reeën en in de zomer uit jonge elanden.

Waar natuurlijke prooien erg schaars zijn, zoals in sommige delen van Zuid- en Oost-Europa, hebben wolven geleerd om te overleven op aas, afval en vee. Hoewel wolven de voorkeur geven aan natuurlijke prooi, worden dus ook gemakkelijk bereikbare schapen en geiten door wolven gepakt. Uit onderzoek blijkt evenwel dat in Zuid-Europa, méér nog dan de wolf, de vele verwilderde honden verantwoordelijk zijn voor gedode schapen en geiten.

Ook in de Duitse regio Lausitz sneuvelt soms een schaap door toedoen van wolven. Plaatselijke boeren leren daar nu steeds beter hun vee te beschermen met schriklint en waakhonden. Dat laatste is een eeuwenoude methode om verliezen van vee aan wolven binnen de perken te houden. In de afgelegen Bulgaarse Rhodopen worden ook kalveren van rundvee door wolven bejaagd. Na de introductie van sociale kudde wildlevende runderen met meerdere stieren bleek de predatie aanzienlijk verminderd.

ECOLOGIE VAN DE ANGST

Als toppredator oefent de wolf een grote invloed uit op het ecosysteem. Niet zozeer rechtstreeks door de aantallen prooidieren te reduceren, maar indirect door de zogenaamde 'ecologie van de angst'. Geen prooidier wil immers eindigen in de bek van een predator. Prooidieren mijden plekken waar wolven komen of waar ze extra veel gevaar lopen. Hierdoor krijgt rondom een wolven-

Wolven mijden het contact met mensen, maar ze hebben geen schrik van menselijke infrastructuren zoals wegen en bruggen.

nest ruigte en bosverjonging een kans. Zo kunnen wolven een sleutelrol spelen in een ecosysteem zonder de aantallen prooidieren te reduceren.

Uit verschillende studies blijkt dat de wolf zijn prooidieren niet of nauwelijks reguleert. De aantallen wolven zijn altijd min of meer in evenwicht met de hoeveelheid beschikbare prooi. Zolang de prooi de vrijheid heeft om te migreren, zijn wolven al helemaal niet in staat om hun prooidieren uit te roeien. Slechts nadat een catastrofe, bijvoorbeeld een strenge winter of ziekte, de prooidichtheid behoorlijk verlaagd heeft, kunnen wolven de dichtheid aan prooidieren voor korte of langere periode op een lager niveau houden.

Wolven hebben wel invloed op het migratiegedrag en de conditie van de prooidierpopulatie. In streken waar wolven voorkomen, zullen de prooidieren zeer alert zijn en steeds proberen zich buiten het bereik van de wolven te begeven. Minder gezonde dieren zullen dan eerder ten prooi vallen dan gezonde dieren, waardoor de

populatie van de prooidieren in conditie gehouden wordt. Naarmate de prooidieren gezonder zijn of in lagere dichtheden voorkomen, zal ook meer van de wolf gevraagd worden om voedsel te bemachtigen, wat z'n effect heeft op de conditie en het voortplantingssucces van de wolven. Uiteindelijk hebben de prooidieren zo ook invloed op de wolvenpopulatie, waarbij de dichtheid aan wolven altijd achterloopt op de beschikbaarheid van prooidieren.

Wolven beïnvloeden niet alleen door jacht, maar vooral ook indirect het aantal prooidieren. Door stress bij prooidieren hebben deze een verlaagde hormoonspiegel en daarmee een verminderde vruchtbaarheid. Prooidieren moeten bovendien constant alert zijn en kunnen het zich niet veroorloven om lange tijd op één plek te blijven. Ze slaan ook geregeld op de vlucht voor – al dan niet vermeend – gevaar. Er is dus minder tijd om te eten en de dieren verbranden meer energie. Dit betekent dat er in de winter minder vetreserve is om op te teren en er dus ook dan

//////
 Raven, vale gieren en andere aaseters profiteren van de prooiresten van wolven.
 =====

In het desolate landschap van Croix Scaille nabij Gedinne dook de eerste wolf op Belgische bodem op. Hij werd prompt in de (camera)val gelokt...

meer gegeten moet worden. Omdat de hoeveelheid voedsel in de winter beperkt is, zullen in een gebied mét wolven minder prooidieren kunnen overleven dan in een vergelijkbaar gebied zonder wolven.

DOOD DOET LEVEN

Aaseters profiteren van de constante aanvoer van verse kadavers. Wolven moeten immers elke 3 tot 7 dagen een flinke prooidoden om henzelf en hun jongen in leven te houden. Dit in tegenstelling tot ecosystemen zonder toppredatoren, waar sterfte onder hoefdieren vooral aan het einde van de winter of aan het einde van het droge seizoen plaatsvindt en de beschikbaarheid van kadavers dus geen constant gegeven is. In het buitenland doen onder meer raaf, vale gier, monniksgier of zeearend hun voordeel met de prooiresten van wolven, bij ons zouden onder meer buizerd, roek en das een brokje kunnen meepikken.

VAN ALLE MARKTEN THUIS

Wolven komen voor in heel uiteenlopende leefomgevingen. Van woeste toendra's, steppen en prairies tot dichte bossen, van laagland tot ruige gebergtes, overal past de wolf zich aan. Ook in door mensen ingerichte en gedomineerde landschappen blijkt de soort goed in staat te overleven. Dergelijke cultuurlandschappen bieden nogal wat variatie, vaak met bosranden die dekking bieden en een overdaad aan reeën. Zo leven er tussen de productiebossen, bruinkoolmijnen en maïsakkers van de Duitse regio Lausitz verschillende roedels wolven.

Ook in Roemenië, het land met de grootste wolvendichtheid in Europa, konden wildbiologen vaststellen hoe goed wolven zich kunnen aanpassen. Een roedel zwerft er 's nachts regelmatig door de voorsteden van Brasov, een stad met 350 000 inwoners. De dieren snuffelen in vuilniscontainers en jagen in de plantsoe-

nen op konijnen. De wolven lopen er 's ochtends om acht uur nóg door de straten, temidden van mensen en druk spitsverkeer. En nauwelijks iemand die merkt dat daar de boze wolf loopt... Doordat de wolf sterk lijkt op een herdershond, kan hij zich vrij onopvallend over straat bewegen. Niet voor niets wordt de wolf tegenwoordig beschouwd als een cultuurvolger.

WOLVENSPOREN

Waar je ook bent in Europa, het blijft lastig om grote roofdieren in het wild tegen te komen. Of het nu gaat om beren, wolven of lynxen, al deze soorten hebben vaak een groot leefgebied waarin maar weinig individuen leven. Maar waar de dieren zelf niet te zien zijn, zijn hun sporen vaak wél te vinden.

Een pootafdruk van een wolf lijkt op die van de hond en is 8 tot 10 cm lang. De afdruk van een wolf is wat meer ovaal

dan die van een hond (die is rond), en de achtereunen zitten wat meer naar achter; er is dus meer ruimte tussen achtereunen en voortenen. Alleen als het dier in draf loopt, zijn de sporen met zekerheid te onderscheiden van die van een hond. Een wolf zet zijn achterpoot dan precies in de afdruk van de voorpoot. Omdat er een klein verschil in grootte is, lijkt het alsof de pootafdruk twee rijen nagels heeft. Bovendien staan pootafdrukken van een wolf in een mooie rechte lijn, iets wat bij honden meestal niet het geval is.

Keutels van wolven bevatten erg veel kalk, botresten en haren van hun prooidieren. Ze hebben een kleine draai aan het uiteinde en zijn vaak te vinden op centrale plekken binnen het leefgebied. Omdat wolven hun keutels gebruiken om hun territorium te markeren, laten ze die vaak achter op kruispunten, op kleine heuveltjes en op andere opvallende plekken.

In het volgende nummer van LANDSCHAP brengen we het vervolg van dit dossier. Daarin kom je alles te weten over de spectaculaire comeback van de wolf in Europa. We vragen ons ook af hoe (on)gevaarlijk de wolf eigenlijk is en hoe waarschijnlijk het is dat er binnenkort ook in België en Nederland weer wolventerritoria worden gevestigd.